

Teghze Gyula: Jászi Viktor emlékezete (II.)

II.

ttérünk most Jászi politikai, illetve szociológiai munkáinak méltatására.

Első műve e téren politikai jellegű; a *Cloture és obstrukció* cz.

Szabadelvű felfogása, valamint a meggyőződés erősségének, az akarat határozottságának tisztelete nyer ez értekezésében kifejezést.

E jelenségeknek — cloture és obstrukciónak — a parlamentarizmus alap gondolatához való viszonyát igyekszik mindenekelőtt megállapítani. E tekintetben reáutal a tanácskozáson — főként a jövőre való — hatására. Fontosságot tulajdonít a reáhatás tekintetében az ismétléseknek, különösen az érzelmekre vonatkozólag. Ebből azután a viták korlátozása ellen von következtetéseket, mit megerősít azzal, hogy reáutal a többség konvencionális jellegére, mely pusztán jogi segédeszköz s épp azért kiemeli, hogy nemcsak akaratkijelentés irányának (az igen- vagy nemnek), hanem az akarat erejének is szerepelni kell a reális erőviszonyok helyes megállapításánál: mi a vitaközlés, az agítálás folyamatában nyer kifejezést.

Ha a többségben a számbeli túlsúly mellett az elhatározás szilárdságának a kisebbségével felérő ereje megvan, valóságos élő erő, túlnyomó erő áll szemben a kisebbség támadó erejével. Ha azonban a többség véleményének ereje nem oly nagy, a valóságban meglevő nagyobb intenzitású erőirány fog a kapitulációnál, vagy a két irány eredője a kompromisszummal, kifejezésre jutni.

Ha már most ebből arra következtetünk, hogy az ú. n. obstrukciónak teljes kizárása, valamint a parlament mechanikus pontosságú funkcionálásának cloture által való biztosítása nem felel meg a parlamenti működés belső természetének, úgy másrészt kétségtelen, hogy bizonyos határok állapíthatók meg mind az obstrukció, mint a cloture megengedhetősége szempontjából. Olyan obstrukció tehát, a parlamenti határozathozatal olyan megakasztása, mely nem jár erőfelfejtással, nem igényli a támadó önfeláldozását, híjjával van ama nagy elvi alapoknak és igazságoknak, amelyeken a parlamenti szólásszabadság és a kisebbség érvényesülésének nagy érdekei nyugszanak.

Az indemnitásra, appropriációra és újoncmegajánlásra vonatkozólag kiemeli, hogy e kérdések önmagukban véve sem alkalmas és

helyes tárgyai az igazolható obstrukciónak. Az állami élet feltételeinek alkotmányos biztosítását — amennyiben nem a fennálló államrend a támadás tárgya — a pártok mérkőzésének küzdőterén kívül kell hagyni. Ezek a tárgyak nem a kisebbség érvényesülésének eszközei, hanem az országgyűlésé a végrehajtó hatalommal szemben.

A határidőhöz kötött tárgyak (budget, véderőtörvények stb.) oly érdelemes kérdések, hogy az értők folyó küzdelemnek cloture-rel való korlátozása igen aggályos. Másrészt határidős természetük igazolhatatlan obstrukcióra ad alkalmat. A megoldás itt csak az lehet, hogy a fennálló törvényes állapot, az érdemben való döntésig, provizóriummal biztosítsák, s e provizórium helyeztessék a cloture védelme alá. A budget provizóriuma az indemnity. Az indemnityjavaslatot ne legyen lehetséges megobstruálni.

Elvi alapokon tehát a következő eredményre jut:

1. technikai obstrukció lehetetlenné teendő;
2. indemnitynél, továbbá határidőhöz kötött javaslatok mellett az eddigi állapotokat fentartó „tárgyalási provizórium” iránti javaslatoknál és az évi újoncmegajánlási javaslatnál: cloture;
3. minden más tárgyra nézve a teljes vitatkozási és tárgyalási szabadság.

Szociológiai munkái közé tartozik még *A kollektív lélekről* írt, a *Huszadik Század X.* kötetében (1904) megjelent értekezése is.

Itt mindenekelőtt a kollektív pszichológiai jelenségekre vonatkozó felfogásokat: Hobbes, Rousseau, Stahl, Lorenz von Stein, Concha, Albrecht, Gierke, Hänel, Zietelmann, Bernatzik, Michoud és Hauriou tanait ismerteti s ezeket kritikai vizsgálatnak veti alá.

Rátér azután a kérdés érdemének tárgyalására, annak megállapítására, minő psychikai folyamatok mennek végbe az emberi összességekben s itt mindenek előtt azt a kérdést veti fel, hol van a határvonal a tisztán egyéni lelki jelenségek, amelyek ugyancsak társadalmi produktumok, s a szorosabb értelemben vett társadalmi, de végső sorban szintén egyéneknél jelentkező összlélektani jelenségek között? Éles határvonal — mint megállapítja — itt nem is vonható; az átmenetek nagy sora vezet észrevétlenül az ú. n. egyéni léleknyilvánulásoktól a kollektív lelki jelenségekhez.

Ami már most az új, az egyes egyének lelki életétől különböző lelkijelenségeket illeti — mondja, — úgy ezek két típusát ismerjük: az *organizált* és a *nem organizált* összhatásokat. Az utóbbiaknál az átalakítás nagyjában egyformán érvényesül minden egyénben, az egyeseknél differenciálódás nem fordul elő; az elsónél az összesség egyes részeire — a szervekre — hat s ezek útján alakulnak ki speciális lelki jelenségek.

Ami a nem organizált alakulatokat illeti, úgy azt tapasztaljuk — mondja, — hogy bizonyos körülmények között a tömegben oly lelki jelenségek állanak elő, melyek különbözők a tömeget alkotó egyesekétől, azok egyszerű sommázásától, sőt átlagától is. Új karakterek alakulnak ki benne. A tömegben az egyes alacsonyabbrendűvé, primitívebbé válik. Közös alapja a tömeg jelenségeinek a gátló szerkezet bénult működése. Innen vadsága, kegyetlensége, lelkesedése,

nagylelkűsége, sokszor hősiessége. És ami evvel jár, az öntudatos momentumok itt háttérbe szorulnak az öntudatlanok mellett.

Az egyén átalakulásának egyik oka, hogy az egyén a tömegben sokkal nagyobb, sokszor legyőzhetetlen erőt érez; meggyengül vagy megszűnik a felelősség érzete. A restelkedés érzete hiányozni fog. Az egyén szokatlan fizikai hatások alatt áll, mozgásában, szabad látókörében korlátozva lesz. Mindez szorongó érzést kelt benne, mi izgatottá teszi, gyorsan reagálóvá; a reakcióbeli készség mindinkább növekszik, a tömeg alaphangulatává válik. A lelki emóciók által kiváltatni szokott motorikus ingerek hangos beszédben, kiáltásokban nyernek lefolyást, amiknek megint új izgalomgerjesztő hatásuk van s így lecsillapodás helyett az inger fokozását eredményezik.

A másik jelentős körülmény a látókör szűkülése. Az emberek egymástól a kilátást elveszik. Ez az állapot a szemet szokatlan közel-látásra való beillesztésre kényszeríti, elfárasztja az agyat és szuggesztív hatásokra, szinte a hipnózis mértékében teszi fogékonyá. A látásnak ezen gátolása lehetetlenné teszi az impressziók ellenőrzését, minélfogva ezek szinte monomániákus erővel képesek hatni.

Azokat a nagy változásokat, melyeket lélektani tekintetben a tömeg létrehoz, csak az egyén lelki állapotának a másokra gyakorolt hatása által magyarázhatjuk.

A tömeg külön sajátos lelki világánál a legfontosabb előfeltétel bizonyos egyezőség a tömeget alkotó egyesek lelki tartalmában. Az egyezés megvan nemcsak az öntudatlan lelki elemekben, hanem a tudatosokban is.

A tömeg lélektani értelemben tehát akkor fordul elő, amikor és amennyiben a tömeget alkotó egyesek közös vonásokat tüntetnek fel. Leginkább közösek a legprimitívebb s a teng-életivel leginkább összefüggő lelki jelenségek s így legtöbbször ezek fognak uralomra jutni a tömegben.

De hogyan emelkednek ki az ember legkülönbözőbb elemekből összetett lelki világából éppen az egyező elemek? Itt elsősorban az utánzás játszik nagy szerepet. Hogyan érvényesül már most az utánzás a tömegben? Az utánzás bekövetkezése két tényezőtől függ. Először a benyomás intenzitásától, másodsor az utánzásra hivatottaknak lelki diszpozíciójától. A tömeg különös lelki állapota már most annyiban fog nyilvánulni, amennyiben a tömeg homogén. Az erős benyomás pedig az asszociáció segítségével hat. Az intenzitás a visszahatás által nő. Utánzás folytán az intenzitás progresszíve emelkedik.

Ezek a nagy intenzitású benyomások azután lehetővé teszik a tömegben szereplő egyesek egész lelki állapotának, karakterének *ad hoc* megváltoztatását. Tehát *in ultima analysi* az egyén s minden egyén, átalakul azáltal, hogy tömegben van, s mindaddig, míg a tömegben van.

A kollektív lélek kutatásánál azonban nem csupán a tömeg, hanem a szervezett emberi kapcsolatok is vizsgálandók. A szervezkedés itt is azt jelenti, hogy egésznek bizonyos részei az egésztől föltételezetten különleges működést végeznek az egész számára, vagyis olyat, mely az egész egyéb működésének feltételül

szolgál. Az emberi kapcsolatok szervezetét vizsgálván, azt a közös vonást találjuk berendezésükben, hogy azok az összesség, vagy annak hatóképes elemei részéről jövő hatások felfogására, az összességet érdekelhető jelenségek felismerésére, s mindezek alapján való cselekvésre tétetnek képesekké.

Már az alapszabályokat a tagok összessége állapítja meg. A közgyűléseken a tagok tudatbeli és érzelmi kvalitásai lesznek azután határozók a végeredményre, anélkül, hogy az pusztá és egyszerű összege vagy különbözete lenne az egyesek e tárgyban táplált nézeteinek és érzelmeinek. Még akkor is, mikor egy egyén uralkodik a gyűlésen, az ott jelenlevő tudat- és érzelemegységek interferentiája alkotja meg a végeredményt, részben azért, mert a domináns személyiség irányító volta már a gyűlési tagok tudat- és érzelem tartalmából következik s attól függő, részben, mert az uralkodó egyén tudatosan, de öntudatlanul is a többiek hatása alatt áll. Egy további lépés a szervek megtétele. Ezekben az összesség által meghatározott s adott lelki jelenségek állanak elő. Így már magában a szerv konkrét megtételében azon lelki tényezők s azok iránya jut kifejezésre, melyek az összességben dominánsak. A szervképpen működő egyén lelki tartalmának átalakítása pedig azáltal történik, hogy ő magában többféle tudat és öntudatalanyt egyesít.

Ezenkívül öntudatlan hatások is szerepelnek. Az egyén félretolása és a „szervnek” helyébe lépése annál nagyobb mértékben fog előállni, minél inkább szolgálnak az intézmények arra, hogy a vonatkozó tények a szervekre hassanak. Ilyen tények lehetnek az odatarozó objektív momentumok, de lehetnek szubjektív mozzanatok is, t. i. azoknak véleménye, kívánsága, kik az összességhez tartoznak. Objektív momentum az, hogy az egyén szervvé tétetvén megkapja mindazokat az információkat, melyek az összességre, illetve az ő szervi minőségére vonatkoznak. A szerv ezenkívül eljárásában szabályokhoz van kötve, mely szabályokban az összesség felfogása nyer kifejezést.

Az akaratnál s a cselekvésnél azonban a képzettartalom is csak az érzelmek, helyesebben az affektusok útján szerepel. Miután pedig a szerv képzettartalma az összesség által dolgoztatik ki, bizonyos fentartással mondhatjuk, hogy az érzelmek és affektusok, melyek így, ez alapon, a szervben keletkeznek, szintén az összesség hatásának eredményei. Az érzésnél és cselekvésnél az egyéni öntudatlan momentumok nagyobb szerepet játszanak, mint a képzettartalom kialakításánál. A cselekvésnél ezenkívül fontossággal bírnak azok az érzelmek is, melyek a szervi állás folytán állanak elő. Dicséret és gáncs itt is hatással lesznek. Mindezekhez hozzáveendő még a szervnél szervi állásánál fogva előállott egynémely lelki dispozició: így a felelősségérzet, az ambíció. Egy további faktor még, mely őt az összesség részéről jövő legerősebb ráhatások irányában való cselekvésre fogja hajtani, a magánegyéninek bizonyos belejátszása. Szervi állásának, a hatalom, alkotások stb. gyönyörézésének állandó előfordulása szintén a legerősebb hatás irányában való működésre, vagyis, mi ezzel egyet jelent, a különböző irányok között azok erőirányában való kompromisszumot jelentő eljárásra készítetik.

Összefoglalva már most látjuk:

1. hogy az összesség tudatának és akaratának kiképzésére szolgáló szervnek ilyen vagy amolyan minőségű egyén, az összességben ható és érvényesülő erők eredőjeképp tétetik meg;

2. hogy az ilyen egyén szervi mivoltánál fogva (felelősségből, ambícióból stb. folyó) új vagy fokozott érzelmekkel telítődik meg s ily irányban átalakul;

3. ezzel kapcsolatban a szociális létre alkalmas ember lelki fegyelmezettségével képes adott működések alkalmával magánegyéniségét kitevő képzetkörét s kisebb mértékben érzelmi tartalmát is tudatából kizárni;

4. szervi mivoltánál fogva oly helyzetbe jut, hogy az összességre vonatkozó jelenségek lehető teljességgel jutnak tudatába s így az előbbi pontban említettre való tekintettel képes tudatát majdnem kizárólag az összességre vonatkozó képzetekkel megtölteni;

5. a képzettartalom feldolgozása (ítéletek stb.) s ebből folyólag való érzelemalakítás, meg azonkívül is érzelemkialakítás, benne az összesség különböző részeiről jövő reáhatások túlnyomó részvételével és hatása alatt történik.

Látjuk tehát, hogy mikor az egyén mint az összességi tudat vagy akarat szerve szerepel, működése a közösség részéről jövő lelki hatásoknak és a közösséget érintő viszonyok ismeretének eredménye, a szerv egyéni lelki képességei és sajátosságai szerint feldolgozva. Már most a közösség legkevesebb ügye lesz közvetlenül egy egyéni szerv által végezve, hanem többeknek együttműködése, egymásrahatása útján, ahol s amikor az összességi hatások, melyek egy-egy szervet érnek, sokszorosan komplikálódva érvényesülnek s hoznak ki eredményt, amely eredmény tehát még inkább eltávolodik egy-egy egyén magán, egyéni lelki tartalmától.

Ha már most az organizált összességekben előállott lelki jelenségeket a tömegnél megvizsgáltakkal összehasonlítjuk, azt a lényeges különbséget találjuk, hogy míg a tömegnél minden egyes átalakítódik s ezen átalakított egyesek lelki megnyilvánulásainak összeadása teszi azt ki, amit a tömeg lelki nyilvánulásának nevezünk, addig az organizált összességekben az egész részéről jövő hatások eredményeképp oly lelki hatáseredmények jönnek létre, melyek az egészet kitevő egyének egyénenkénti lelki tartalmától különböznek, azzal nem esnek egybe. A tömeg átalakított egyesek összege; a szervezett összesség lelki élete egyesek hatásaiból előállott külön lelki eredmény. Nemcsak az ú. n. önkéntelen (természetes) kapcsolatok bírnak ily jelleggel, hanem az önkéntesek is. És nem a kapcsolat szándékos és öndatos, mondjuk, mesterséges volta teszi ezeket kevésbé jellegzetesen önálló lelki étellel bírókká, hanem, hogy éppen önkéntességüknél fogva kevésbé állandók.

Felveti azután Jászi a kérdést: van-e kollektív lélek?

Sok egyén „tömegben” oly jelenségeket produkál, melyek csak annál fogva állanak elő, mert az egyének tömegben vannak: e lelki jelenségeket tehát az egyes embereknek az a összehalmozódása idézi elő, amit tömegnek nevezünk. Láttuk azután — mondja, — hogy

bizonyos szervezkedés mellett is embercsoportokban különleges tudati és akarati jelenségek merülnek fel, melyek az egyesekével nem esnek egybe. Kérdés már most, hogy az összességekben lefolyó lelki proceszszusok mennyiben mondhatók egy külön lélek, az összesség lelelelelelele megnyilvánulásának?

Ha a lélektani jelenségeket a fiziológiai jelenségekkel párhuzamos, azoktól el nem szakadó folyamatoknak tekintjük, akkor nincs lényeges különbség az idegtömegek egymásra hatása által előállós s a külön idegcsoportok (emberi egyének) és így külön lelki életek, állandó egymásra hatása által létre jött folyamatok között.

Amiért mi egy emberi egyén lelki világát inkább vagyunk mégis hajlandók egységnek tekinteni, mint egy összességet, annak oka az egyéni psyche látszólag nagyobb állandóságában rejlik. Az emberösszességnek nagyobb lazasága s múlt volta inkább csak látszólagos: azon alapszik, hogy ezek szétválása elképzelhető. Pedig az emberösszességek sokkal állandóbbak, mint az egyének és azon lelki tartalom, mely bennök kidolgozódik, jellegére legalább is oly állandó, mint az egyéni psyche lelki tartalma. Sohasem szabad feledni, hogy az egyén lelki élete is összetétel, hanem azt is figyelembe kell venni, hogy az ilyen lelki kapcsolódás szoros összefüggésben van a lelki élet fiziológiai substratumának megfelelő kapcsolódásával. Már most egészen így áll a dolog némely összességnél is. A szervezés nem egyéb mint hatásviszonyok elrendezése s minél állandóbb a szervezés, annál állandóbb lesz az összesség lelki életének tartalma.

Hogy az összességben előforduló lelki jelenségek változatosabbak, különbözőbbek és reájok nézve oly lélektan, mini az egyéninél, meg nem állapítható, ennek okát főképp a szervezés különböző módjainak és fokainak lehetőségében kell keresni. Ez azonban nem lényeges különbség; de meg a lelki élet terén a berendezések, összetevődések elég nagy változatosságát (állatoknál, gyermeknél) látjuk s mégis mindezt közösen lelkiéletnek minősítjük. Ugy látszik, hogy a fizikai substratumnak egységképp való jelentkezése és felfogása az, ami azoknak megadatja, az emberösszességektől megtagadhatja, a külön lelkiélet elismerését. Az állandó — viszonylag egyforma — erő egymáshatást és lefolyást megtaláljuk úgy az egyénnél, mint az összességnél. És ehhez az ú. n. fizikai összekapcsolódás nem szükséges, sem az erő, a hatás átviteléhez, sem az állandósághoz. A fizikai összefüggés különben relatív. Az egyén fogalma sem egyszerű kérdés. Absztrakte véve egység csak az oszthatlan volna: az atom; minden másnak egységképp felfogása lelki életünk ténye: szubjektív egységek. Ily összefoglalást különböző alapon végzünk. Minden egység, amit annak tartunk, csak abból áll, hogy bizonyos elemek összetevődnek, egymásra hatásuk folytán új eredményeket hoznak létre, melyek ezek összetevődése megszűntével szintén megszűnnek. Csakis a kapcsolat állandósága az, mi bennünk az individuum, az egység fogalmát kelti.

Mindezekből az következik, hogy ha az emberösszesség eléggé állandó szervezetű, épp oly vagy még állandóbb jellegű lelki jelenségeket látunk benne, mint az egyénben.

És ha lelki életfolyamatait nézzük, a szervezett emberösszességben éppen olyanokat találunk, mint az egyéneknél, csak hogy ott az összetevődés magasabb fokú.

Hogy a szervezett összesség különálló lelki egység, mutatja lelki tekintetben mutatkozó irritabilitása és spontaneitása is, mely nála éppúgy meg van, mint az egyénnél. Benső ingerekre ezek is működést fejtenek ki (a kormányzatban) s külső behatásra egészen sajátlagos módon reagálnak.

Egységnek véve az összesség lelki működését, nehézség már most abban áll: az összességi lelki jelenségek egyéni lelki jelenségek útján s összetevődéséből állván elő, meg kell állapítani, hol kezdődik az összességi lelki jelenség az egyéni psychek jelenségei közepette. Mert nem minden egyéni pszichikai mozzanat egyszersmind összességi is. De amint az egyénnél nem lesz minden fizikai behatás, mert nem percipiáltatik, érzetté és érzéssé, éppen úgy nem minden benyomás, érzet, képzet, érzés és akarat, mely az egyesben kél, lesz egyszersmind az összesség érzete vagy érzése s jut az összességben tudatra; de azért az egész lelki dispozicióit módosítók az összérzést befolyásolók lesznek, mint az egyesre történő fizikai és kémiai hatások. Így az összesség elégedetlensége különböző érzeteken alapul, azokból alakul ki. Ezenkívül az egyesben előforduló tudattartalom mineműsége előidézi az összesség formális lelki működésének ilyen vagy amolyan jellegét; tehát az egyéni tudatos az összességben mint öntudatlan jellegű hatás szerepel. A tömegben is az egyesek is mind tudatos mozgást végeznek, az eredmény itt koordináció hiányában azonban nem tudatos; éppen így a szervezett összességekben az egyesben fellépő tudattartalomnak, képzeteknek, érzelmeknek igen nagy intenzitásúknak kell lenni, vagy nagy vezetőképességgel bíró ponton kell fellépni, hogy az egésze tudatossá váljanak.

Mi már most a tudat? A tudat lélektani alakulatok (képzetek, érzelmek, affektusok, akaratú folyamatok) összefüggése; az összességre nézve is a lelki jelenségek összefüggése teszi ki annak tudatát.

Az összefüggésről kétféle alapon szerezhetünk tudomást. Az alanyi érzés, vagyis a tudat tudata alapján, amelyet szigorúan véve mindenki csak magára nézve állapíthat meg: azután objektíve, az illető tudatalany cselekvései által, ezekből a tudatra következtetve. Az alanyi érzés, a tudatérzés útján, sem állatokra, sem ember-összességekre nézve nem állapíthatjuk meg a tudat létét. Ezt a processzust csak objektíve, körülményeiből s hatásaiból ismerhetjük meg. Az összefüggést az emlékezet teszi lehetővé. Ennélfogva a tudat objektív ismérvéül azt állíthatjuk fel, hogy valamely lény mozgásai meghatározásánál az emlékezet szerepel-e? Csak ha az egyéni tudatok oly organizációja áll elő, melyben az összességnek bár különböző mértékű és fokú behatása alatt tudattartalom alakíttatik ki valamely, vagy egyszerre több agyvelőben s ezen organizáció ezen s az egésze kiható mozgásbeli reakciót tesz lehetővé és biztosít, akkor objektív

ismérvek alapján ott tudatot és pedig összességi tudatot kell konstatálnunk.

Némelyek az összességek lelki egységét és tudatát azon alapon akarják megállapítani, hogy az embernél is az érzés decentralizálva van az egész testben s így itt sem oly egységes a lelki élet s ennél fogva az egyén s a társadalom lelki egysége között a különbség nem oly nagy. Hegedűs Lóránt *A szociológia sarktétéle* című művében (72.1.) a társadalmi öntudatot úgy határozza meg, hogy az „nem egyéb, mint azon viszonyoknak az összessége, amelyek egyazon társadalomban levő egyének közt, együttélésük következtében kifejlődtek”. E felfogást támogatja az egyéni pszichológia analógiájával, ahol az öntudat szintén nem más, mint az egyugyanazon szervezetben jelentkező pszichikai viszonyok egybekapcsolódása. Ámde az egyéni öntudat nem az egyéni szervezet összes alkatelemének egységesítése, hasonlóképp nem azonos az a szervezett összességeknél sem. Társadalmi tudattartalmat Jászi csak abban lát, ami a társadalmi összességi akaratnak lelki elemei között szerepel.

A társadalom egyéneinek mindenféle viszonylata nem tartozik bele a társadalom tudatába, épp oly kevésbé, mint az egyéni szervezet egyes részeinek igen sok kapcsolódása és egymásrahatása pl. a vegetatív funkciók egy része. A tudat érzelmi részét azonban ezek is színezik.

A tudatot oly lélektani momentumok, érzetek, érzelmek összekapcsolódásai teszik ki, melyek az egészre vonatkoznak, az egészéi, vagyis oly ponton, oly szervben jelentkeznek, mely összességi és éppen szervi mivoltánál fogva összességi hatások vételére és továbbítására képes. Csak amennyiben mind központibb szerveket ér egy benyomás, fogjuk azt (az összességre nézve) tudatosnak és pedig az említett körülményeknek különböző fokban meglétele szerint tudatosnak minősíteni. A tudatosság különböző foka egyébiránt az egyéni pszichológiában is szerepel.

A kérdésre: hol székel az összességi tudat? így válaszol: objektíve ott, hol s amely ponton az összesség részéről jövő hatások összességéi cselekvések motivumaivá tétetnek. Rendszerint nem lehet egy embert ilyennek ideállítani, mert legtöbbször többek együttműködése; együtthatása fogja ezt megteremtteni, de el lehet képzelni egy embert is, ki azután megfelelné az egyes öntudati szervének (thalamusának), s ha az egyénnél a tudat alatti elemek nem gátolják azt, hogy egyéni lelki életről, tudatról beszéljünk, nem zárhatjuk ki az összességi lelki élet és tudat feltételezését, nem a tudat szerve által létesített összességi folyamatoknál se.

Az összességi tudat kérdésétől külön áll az összességi én tudatának (a szoros értelemben vett öntudatnak) a kérdése. Tudatos életünk legnagyobb részében az „én” tudatra nem jut. Csak a reflektálás, bölcsekedés vagy egyéniségünk megtámadása esetében kerül ez az érzés vagy képzet, az „én”, appercepciónk körébe. A lelki élmények összekapcsolódása rendszerint öntudatlan (vagyis nem vonatkoztatja az „énre”). És így a tudatos lelki élet folyik azon alanyi érzés tudatban léte anélkül, hogy ezt én gondolom, én cse-

lekszem. Ennélfogva ily tudatos lelki élet a társadalomnál is elképzelhető az én érzés világos apperceptiója nélkül is. De ettől eltekintve, amennyire az öntudat meglételének felismerésénél az alanyi érzéstől, azon érzéstől, mely a különböző lelki (különösen akarati) folyamatokat egységbe foglalja s tulajdonképpen az „ént” kiteszi, abstrahálni lehet, az összes objektív ismérvek itt is egy összességi én tudat megléte mellett bizonyítanak.

Az öntudat csak fokozatosan fejlődik ki a kis gyermeknél, éppúgy egy kezdetleges szervezetű összességénél. Az én képzete emellett többféle stádiumban levő lehet. Az egység, az összetétel nem abszolút, hanem mindég relatív. Ez különösen az öntudati élet elején látszik, így van ez az együttélő embercsoportban is, míg a közösségi szervezkedés a kellő fokot el nem éri. És amint az egyénnél is a folytonos tevékenység emléke alapítja meg az én képzetét s erősíti, úgy az összességénél is a történelem eredményezi azt. Hogy a fejlett emberösszességeknél az egészre vonatkozó én képzete megvan, az kétségtelen. Ezen egyéni agyvelők bizonyos összekapcsolódása, egymásra hatásképességük oly eredményt hoz létre, mely hasonló jellegű az egyéni psychékben előálló összetevődésekkel.

És miután ez összetevődéseket külön az egyén lelki életének nevezzük és tartjuk, épp oly jogosultsággal kell azt az inter-individuális összetevődést az összesség lelki életének s lelki életjelenségeinek minősítenünk, mint aminővel az intercellularis összetevődést egységnek, az egyén lelki életének tarthatjuk. Igazolja ezt az, hogy ezen egymásrahatás és egymással kapcsolatban létei lélektani eredményei az egésznek oly mozgását, oly cselekvését hozzák létre, melynek intellektuális motívumai közt az összességnek, mint egységnek képzetét s az arra vonatkoztatott érzelmeket, affektusokat találjuk. S minél fejlettebb, tökéletesebb az összműködés, annál tisztábban válik ki, mint ez összehatások eredménye, mint az összességi működések motívumai közt szereplő összefoglaló, s az egyesektől annál inkább külön vált, az összességien.

Mint az előzőekben látjuk, Jászi a társadalmi tudatot — annak objektív oldalát tekintve — ott látja fenforogni, ahol az összességi cselekedeteket az emlékezet irányítja. Szerinte ez jelentkeznék a tudat kritériuma gyanánt. Biztos ismérvként azonban e jelenség alig tekinthető; hisz a reprodukció automatikus is lehet. A lelki világban nevezetesen beidegzett és tudatos emlékezetet különböztetünk meg s e két állapot között a kívülről szemlélő különbséget tenni nem tud. Ugyanez az eset a kollektív pszichológiai jelenségeknél; itt is fordulhatnak elő esetek, midőn a cselekvések automatikus kapcsolódása az emlékezet látszatát kelti a szemlélőben, holott az nem forog fenn. A nyilvánosság, az elterjedtség momentuma, az összesség tudatának megállapításánál alig mellőzhető, oly jelenségeknek fellépte tehát, melyek az egészet vagy annak jelentős részét érintik, mozgásba hozzák. A tudat természetesen ennek megfelelőleg fokozatokat mutat, nagyobb változatosságot tüntet fel, mint az egyéni tudat. Az organizálás szerepe itt kétségtelen, de fontossággal az itt nem mint a mozgás faktora bír, hanem azon szempontból jelentős, hogy meghatá-

rozza azokat a tényezőket, kiknek tudata az összesség tudatával azonosítható. Ezek tudata természetesen kihatással lesz az összesség cselekvésére. A tudatnak az irányító szervek pusztá tudatára való szorítása azonban túlszűk. A társadalomban igenis fordulhatnak elő jelenségek, melyek mindenkinél megvannak, a nyilvánosság kritériumával bírnak s így tudatosak. Ezt mondja Jászi tulajdonképp a tudatról adott meghatározásában is.

III.

Tudományos működésének tetőpontját *A magyar közigazgatási jog alapvonalai* (1908) című munkájában látjuk. Egyesítve találjuk itt az analízáló működést, a szintetizáló alkotással. Nem pusztá felsorolása e mű a tételes intézkedéseknek, nem is szolgai reprodukciója a külföldi munkáknak, hanem eredeti alkotás, mélyen járó elme fejtegetése.

Munkája úttörő mű. Először alkalmazza ő a jog által kiképzett fogalmakat a közigazgatásra s vizsgálja jogászai szempontból az ott végbemenő folyamatot; igyekszik az anyagot ezek szempontjából feldolgozni. O. Mayer, Presutti ebbéli törekvései csak az impulzust adták azokhoz a fejtegetésekhez, melyeket Jászi oly mesterien kidolgozott.

Mindenekelőtt a közigazgatási tevékenység szociológiai megállapítására törekszik. A kollektív személy cselekvésének elemzése s különösen közigazgatási működésének jellemzése a célja. Reátér azután e működés jogi szabályozásának fejtegetésére s e szabályozásnak nemcsak jellemző vonásait emeli ki, hanem ennek egész folyamatát végig kíséri; a jogi hatás összes módjait tárgyalja.

Közigazgatásnak ő az államnak, törvényhatóságoknak, községeknek céljait megállapítására és megvalósítására irányuló s az állami jogrendnek alávetett tevékenységét érti. Kifejtve azután a cél által irányított cselekvés fogalmát s a kollektív személyek sajátos jellegét, rátér a közigazgatás szorosabb fogalmának kifejtésére s itt a jogszolgáltatás és közigazgatás közötti különbséget hangsúlyozva kiemeli, hogy a közigazgatás a közigazgatási szervek ily nemű cselekvéseként jelentkezik.

E működésnek egyes folyamatait tárgyalja azután s e tekintetben a kollektív személynél is ugyanazokat a jelenségeket látja, mint amelyek a cselekvésnél az egyes egyénben is előfordulnak. Ez is éppúgy mint az egyén, ingerek (úgy kívülről jövő, mint benne támadó) hatása alatt cselekszik, de míg az egyénnél a processzus pszichológiai folyamat, a kollektív személynél az emberről-emberre történő hatás folytán jön az létre. Így támad a kollektív személyben az elhatározás. Egyeséges, bár különböző mozgások által történik az elhatározás megvalósulása is, s végül maga a cselekvés a kollektív személynél mint a parancs közvetlen keresztülvitele jelentkezhet s itt önálló mozzanatként legfeljebb a mozgás pillanatnyi kivételének helyi s időleges körülményei szerepelnek.

Hogy a cselekvés azután eredményes legyen, vagy *a)* a tudatalanyoknál, személyeknél kell hatást előidéznie, vagy *b)* a tudattal

nem bíró külvilágra akar hatni. Eszerint a ható eszközök is megfelelően különböznek lesznek. Az első csoportját a szándékolt eredményeknek lélektani ható eszközökkel igyekeznek elsősorban elérni: parancs, tilalom kimondásával s ennek nagyobb sikert biztosítandó, hozzá fűzött fenyegetésekkel, büntetések kilátásba helyezésével. A tudatlan világgal szemben a legkülönbözőbb fizikai erő kifejtések alkalmazásában áll a végeredmény létesítése.

Ezeket a cselekvéseket az állam szervei által végzi s itt az egyes szervek ráhatásának eszközei lélektanilag ugyanazok, mint általában aminő a ráhatás a közigazgatásnál. Ezenkívül az állam megtoldhatja szerveit más ható eszközökkel, midőn pl. napszámokkal töltést épített.

Tekintve a kollektív személyek érdekei különféleségét, a közigazgatási működés úgy a feladatok, mint a szervek és az eljárási módok tekintetében nagy differenciákat fog felmutatni. Ennek megfelelőleg tárgyalja Jászi a közigazgatásnak a) feladatok, b) működési formák szerinti, c) szervezeti differenciálódását. Megkülönböztethető — mondja — végül a közigazgatás d) céljai szerint is, s e szempontból a közigazgatásnak három csoportját ismeri. Van olyan, mely konkrét érdekmegállapítást s annak biztosítására vonatkozó cselek vényt végez. Ez a cselekvő közigazgatás. Ezenkívül van még kétféle járulékos jellegű közigazgatási tevékenység. Az egyik, mely előre készit motívumokat eljövendő elhatározások számára, szabályokat alkot: ez a szabályozó közigazgatás. A másik, mely a valóságos közigazgatási tevékenységet a célszerűség, a szabályszerűség szempontjából ellenőrzi részint a felügyelet, részint a számvitel, részint a közigazgatási bíróság útján: ez lesz az ellenőrző közigazgatás.

Így boncolja, így részletezi Jászi a közigazgatás működését.

A közigazgatás fenti mozzanatainak kifejtése után tér át „a jog szerepére a közigazgatásban” s itt elsősorban a jog szociológiájáról beszél. Felsorolja mindenekelőtt az emberi cselekvés szabályait: technikaiak és etikaiak között téve különbséget. Az etikai szabályok körében az erkölcsi, illendőségi és jogi szabályok között különböztet s rátér azután különösen a jogi szabályok fejtegetésére, úgy amint ezek összességükben a tárgyi jogot alkotják. Beszél azután a jog technikájáról, vagyis a jogi parancsadás minéműségéről. Akként történik ez, hogy a jog egy tényállást állít fel s ahhoz parancsot vagy tilalmat fűz. Kifejlődik ezzel egy jogász gondolkodásmód, egy jogász fogalomkör. A dolgok itt egy speciális nézőpontból szemléltetnek. Formális ismérvekhez ragaszkodik a jog.

Ami azután a jog hatóerejét illeti, úgy az pszichikai valami, hatása tekintetében kettős folyamatot észlelünk benne. A jog létesülése maga egyrészt egy belső lélektani processzus, megkülönböztetve a külső folyamattól a tulajdonképpeni jogit. A jog létesülése, amint egyrészt az emberi lélekben lefolyó, úgy másrészt, mint a legtöbb ilyen, az embert érdeklő s máskülönbben is arra alkalmas jelenség, jogilag is szabályozható.

Nézzük már most — kérdi — hogy folyik le a jogszabály érvényesülése? Minden jogszabályban körül van írva a tényállás, melynek előállása esetén valaminek tevése vagy abban hagyása parancsoltatik. Azután sokszor az is megvan állapítva benne, hogy amennyiben pedig ez a parancs nem követtetik, következménye ez meg ez legyen. Az általános váz tehát ez: Ilyen és ilyen körülmények között (tényállás), így és így kell eljárni (rendelkezés), ha nem így járnak el, ez és ez történjék (szankció). Legtöbb jogszabályban tehát alattomban vagy kifejezetten két parancs foglaltatik: a rendelkezésben foglalt és ha az nem teljesülne, a szankcióban foglalt. A rendelkezésben foglalt parancs azon jogalanyhoz vagy szervhez van intézve, akitől a tényállás folytán a megkívántató cselekvést, magatartást az állam kívánja. A szankcióban foglalt parancs pedig az állami szervhez intéztetik,

Reátér azután különösen a szentesítés elemzésére és csakis ott lát szankciót, hol egy jogszabállyal egy jogalany vagy egy szerv cselekvését, vagy cselekvéstől való tartózkodását akarja megparancsolni az állam.

Az objektív jog érdekvédelem. Ezen érdek érvényesítésének lehetősége az alanyi jog. A jog a személyek közötti viszonyokat rendez: így támad a jogviszony, mely ha tartalma közhatalom gyakorlására vonatkozik, közjogi viszony lesz. E körön belül: alanyi és tárgyi közjoggal találkozunk. S ennek keretén belül azon szabályok, melyek által az állam konkrét céljai megállapíthatnak s azok elérésére vonatkozó tevékenység szabályoztatik, lesz a közigazgatási jog. A közigazgatás önkötöttsége, jogi korlátozása ez, mely a politikai szabadság egyik védő-eszközeként jelentkezik.

A végrehajtó hatalom, jogi megkötöttsége szempontjából, közep-helyet foglal el a végényhozói és a bírói között. Míg az elsónél csak tényleges és etikai kötöttségek és korlátolások vannak, jogi nincs, az utóbbi pedig, formailag és tartalmilag is, a legszorosabb jogi megkötöttségben van, addig a végrehajtó hatalom sokféle jogi megkötöttségek és korlátok között bár, de a jogilag szabad elhatározások és cselekvések hosszú sorát végzi.

A végrehajtó hatalom tehát sokfélekép lehet jogilag megkötve. Megkötheti az objektív jog és megköthetik a végrehajtó hatalom által létesített jogviszonyok: ami azután úgy jelentkezik, mint a jogi források és a jogügyletek által való megkötöttség. Így hát megkötheti törvény, szokásjog, rendelet, szabályrendelet és a saját jogügyleti cselekménye (magánjogi cselekmény vagy közigazgatási aktus), végre bírósági aktusok. Ezeket azután egyenként vizsgálja, de különösen a közigazgatási aktussal foglalkozik.

A II-ik részben a közigazgatás szervezetére tér át, míg a III-ik részben a közzolgálat jogát tárgyalja. Ez az első kötet tartalma. A második kötet a közigazgatási folyamatoknak jogi szabályozásával foglalkoznék, míg a harmadik a közigazgatás feladatait tárgyalta volna. E kötetek megírására — a magyar tudomány nagy veszteségére — ideje már nem maradt.

IV.

Jászi tudományos működése a boncoló, analizáló elme fényes érvényesülése által tűnik ki. Képes megtenni a legfinomabb megkülönböztetéseket, észreveszi a leghalványabb nuance-okat s éles logikai következetességgel végig követi a gondolatokat s éri el meglepő eredményeit. Még ott is, hol konstruálni akar, mint a *Kollektív lélek* című tanulmányában, *Közigazgatási jog* című munkájában, még ott is fő nála a megkülönböztetés s csak az így választott elemekből összetéve alakul ki az egész. Ezért tér el tárgyalása a közjogi művektől; ezért helyezi ő a fősúlyt a közigazgatási jog általános tanaira. Nem adatokat akart ő gyűjteni, nem részleteket nyújtani, hanem tárgyát átérteni. Par excellence jogász volt.

Hogy a közjog, különösen a történeti alkotmányok e módszer szerinti tárgyalása nyújt-e megnyugtató eredményt? vita tárgya lehet. A fogalmak tisztázása e körben is feltétlenül szükséges; kétségtelen azonban, hogy a közjog terén oly határozott precíz fogalmi meghatározásokhoz, logikai konstrukciókhoz, mint a magánjogban, jutni cem fogunk. Az érdekek, az érzelmek előtérbe nyomulása, az élet cyors folyása gátolják e téren szigorú kategóriák kialakulását s így kimerítő, határozott fogalmak felállítását.

Míg az analizáló, dogmatikus módszer alkalmazásának helyességét a közjogban kétségbevonhatjuk, annál alkalmasabbnak és megfelelőbbnek kell azt tartanunk a közigazgatási jogban. Jogállam kialakulása, az állami igazgatás körén belül a feltétlen jogbiztosság csakis akkor képzelhető, ha a közigazgatásból is minden a célszerűség mezébe öltözködő önkény kizáratik s az egész anyag jogászilag feldolgoztatván, a fogalmak dogmatikailag tisztázattván, a közigazgatási működés e szempontok alapján történik.

Midőn Jászi a közigazgatási jognak szigorú dogmatikus átdolgozását, hazánkban először, megkísérelte s a kitűzött feladatot fényesen meg is oldotta, elévülhetetlen érdemeket szerzett magának a hazai jogtudomány körül.

Hogy ő különben nem csupán a dogmatikus feldolgozás iránt bírt érzékkel, de a társadalomban végbemenő pszichikai folyamatok jelentőségét is átértette, mutatják utalásai psychoiógiai folyamatokra *Közigazgatási jogában*, valamint *A Kollektív lélekről* írt tanulmánya. Itt kifejtett tanulmányát vette alapul a *Politikából* tartott akadémiai előadásainál, erre építette egész rendszerét.

V.

Az előzőkben Jászi tudományos működését jellemeztem. Vázolni igyekeztem azt a fejlődésmenetet, melyen ő mint tudós keresztülment; kifejtteni törekedtem felfogását, eszmemenetét, egész tudományos gondolkodásmódját. Kiemeltem, hogy miként tért ő át, az analizáló, boncolgató elme, synthetikus működésre, az igazi produktálásra s teremtett ezen a téren is jelentőst, hozott létre számottevő alkotásokat.

Kiváló volt ő, mint előadó, mint tanár is. Előadását szónoki

hév, közvetlenség jellemezte. Megragadta hallgatóságát s magával vitte az okfejtések labirintjain. Nem pedáns felsorolása az anyagnak volt az ő előadása, hanem a tények szemléltetése, azoknak példákkal való illusztrálása. De azért sohasem a felszínen mozgott; ő mindig mélyen szántott.

Előadása ezen szabatosságának tanúi lehettünk mi is, úgy jogászegyleti felolvasásában, hol a Pragmatika szankció tárgyalásán kívül a jogi oktatás reformja körüli vitában is felszólalt, a Deák Ferenc születése százados évfordulója alkalmából tartott emlékbeszéde meghallgatásánál, mint a debreceni Társadalomtudományi Társaságban tartott megnyitó beszéde alkalmával.

A tudomány szuverenitásának, a tanszék szabadságának hirdetője volt ő, amint felfogását a debreceni főiskolán, 1908-ban tartott igazgatói megnyitó-beszédében ki is fejtette. Ráutal ez értekezésben arra, hogy a tudomány tökéletességének egyik fokmérője az, mennyire vagyunk képesek általa a jövőt megállapítani. Minél teljesebb tehát tudásunk, annál helyesebb célokat fogunk kitűzni, a jelenségeket annál helyesebben tudjuk értékelni s annál megfelelőbb eljárásokat tudunk elérésükre alkalmazni. A legtökéletesebb etikának, de a legtökéletesebb technikának is főfaktora a tudás. Fejlődésünk főtényezője ez. A tudomány művelése ennél fogva elsőrangú társadalmi feladat.

Mily szabadságot biztosítson már most az állam a tudománynak? A tudomány művelése ugyanis sok támadást kelt: hatalmi helyzeteket, előnyöket fenyegethet. Tekintettel azonban arra, hogy a tudomány az egyéni és közösségi fejlődésnek és tökélesedésnek főfaktora, az államnak a tudomány szabadságát biztosítani kell. É tétel az igaz tudományra feltétlenül áll, kérdés azonban: minő álláspontot foglaljon el az állam a tévtanokkal, téves hypothézisekkel szemben? A válasz erre a következő: A kutatónak kutatásában korlátokat szabni nem lehet; de meg a kész eredmény megítélése sem egyszerű; kitűnően megalapozottnak látszó elméletek taszítottak le trónjukról rövidebb-hosszabb ideig tartó dicsőséges uralkodás után. Ha a tudományos igazságok ezen változandóságát felismerjük, nem lesz módunkban hiteles hatósági elválasztóvonalat húzni igazi és nem igazi tudomány között, hanem minden emberi véleményt reá kell bízni arra a nagy rostára, melyet úgy hívnak, hogy a vélemények szabad versenye.

Míg tehát a tudomány szabadsága biztosítandó, nem oly feltétlennel látszik a tanítás szabadsága.

A tudomány sok tételének igazsága ugyanis vita tárgya; ezek tekintetében az emberek pártokra, csoportokra szakadnak. Minden csoport a maga igazságát védi s jogosan igyekszik azt a véleményt másokba átplántálni is. Ilyen csoportigazságok tanítására lesznek a tanítók alkalmazva s így itt a tanszék szabadságáról általában beszélni nem lehet. Nyilvánvaló azonban, hogy ezáltal az a nagy érdek, mely a tudomány szabadságához fűződik, veszélyeztetve lesz. A tudomány szabad művelésének nagy érdekei pedig megkívánják, hogy a tudományos kutatás nagy eredményei szabadon közölthessenek. Felveti

tehát a kérdést: miként lehet e két érdeket összeegyeztetni? Akként — mondja — egyrészt, hogy minden csoport számára a szabadság, hogy taníttathasson, biztosíttassék, másodsor azáltal, ha az állam vagy védelme alatt bármily hatalmas csoport, belátván a tudomány fejlesztés magas érdekét, mely csakis teljes szabadsággal történhetik, a tudomány fejlesztését külön közösségi feladatnak ismeri el, és állapítja meg. Megteszi tehát ezt egyrészt külön tudományos intézetek felállításával, mint amilyen az Institut Solvay Brüsszelben a társadalmi tudományok kutatói számára; megteszi másfelől tisztán tudományos iskolák felállításával, amelyektől nem kíván egyebet, mint az igazság kutatását minden melléktekintet nélkül. Ma ilyeneknek kell tekintenünk az egyetemeket s a vele tanításra egyenrangú más főiskolákat. Az egyetem tanárai a holnap munkásai legyenek, kik magas vártájukból megláthassák a kelő új csillagokat s ne kelljen félniök attól, hogy a tömeg, mely lent még nem lát semmit, megköveze őket.

Jászi teljes jellemzését azonban nem adnám, ha őt csak mint tudóst, mint tanárt, mint előadót rajzolnám.

Nem csak tudós volt ő, hanem kivált mint férfi a többiek sorából. Az önálló, a határozott egyéniség alkotta jellemét; tántoríthatatlan meggyőződés jellemezte egyéniségét. Tekintet nélkül a következményekre, közvetlenül az egyetemi tanárok kinevezése előtt vált ki a szabadelvű pártból, midőn a választójogra vonatkozólag más álláspontot foglalt el, mint amely az új törvényben kifejezést nyert.

Politikai működésére kitérni nem akarok. Csak azt említem, hogy e téren eljárását a feltétlen következetesség, a konzekvenciák szigorú levonása jellemezte. Részben családi tradíciói, tudományos meggyőződése, határozottan konzervatív felfogása, az 1867-es párt táborába terelték. Tántoríthatatlan híve volt a szabadelvű- majd a munkapártnak. Magának a pártnak szervezésében itt Debrecenben is jelentős szerepet játszott s elveinek hozott áldozatot, midőn biztosan tudva bukását, a Péterfiai kerületben Thaly Kálmánnal szemben fellépett. Midőn azután később a párttal ellentétbe került, skrupulozitása kilépésre készítette.

Mint embert legjobban jellemzi az a törekvése, melyet a munkásosztály érdekében kifejtett. Tudva mily jelentősége van a haladás tekintetében a tudásnak, nem csak résztvett tanfolyamaikon, de nagyrészt ő teremtette meg a debreceni Szabadiskolát. Ő volt, aki a Népirodát szervezte. De eltekintve ezektől, tagja volt minden humánus egyesületnek, melynek célja és törekvése a munkásosztály helyzetének javítása, jólétének előmozdítása. Családot nem alapított, de a szeretet, mely szívében lakozott, nem apadt ki, kiterjedt mindazokra, kik szegények, elhagyatottak voltak. Ezeknek sorsán igyekezett ő javítani.

Ily jellegű volt szereplése az egyházi életben is. Átértve azokat a fontos feladatokat, melyeket az egyház a társadalmi életben teljesít, kért ő részt mint az egyházkerületi közgyűlés tagja, majd

mind igazgatósági jegyző e munkában. Az elvállalt feladatot lelkiismeretesen teljesítette is.

Szerette a természetet, vakációit rendszeresen arra használta, hogy földrészünk egy-egy szebb részével, Spanyolország izzó égboltozatával, Svájc grandiózus hegyeivel, a skót tavak idillikus tájkával, Itália kék egével megismerkedjék, vagy a tenger végtelen horizontjában gyönyörködjék. Művészi lélek volt, kit a természet szépségének egy árnyalata érzéketlenül nem hagyott. Benne a festő nemcsak a tájkép változatosságában, a levegő átlátszóságában talált örömet, élvezte ő a színek minden árnyalatát, az alakulatok mindennemű változatait. Ő, ki az ecsetet is mesterien kezelte s ki az általa festett arcképekben nem a vonások pusztá másolására törekedett, hanem vissza is tudta adni a jellemet, a lelket, a természetben is nem a rideg materiát látta, hanem az összhangot, a harmóniát, mely a mindenséget uralja, a jellegzetest, mely az egyéniséget kiemeli.

Akkor dőlt ki, midőn nemzetünk fennállásáért, boldogulásáért véres harcát vívja. Testvéreink, barátaink a harc mezején esnek el, de épp úgy mint ezek, élete utolsó pillanataig küzdve, a kötelesség mezején harcolva halt meg Jászi Viktor is. Miként amazokat megilleti a dicsőség, a babér, nem kisebb érdemet szerzett reá az, ki kötelessége mellett az utolsó pillanatig kitartott.

Annak gondolata, hogy az, kit a halál körünkből váratlanul elragadott, üres helyet hagy maga után, fájdalommal tölti el szívünket. De ha visszatekintünk a pályára, melyet dicsőségesen befutott, eszünkbe jut, hogy műveket alkotott, melyek értéket képviselnek, melyek tudományunk előbbrevitelét jelentik: szívünk méltóságának érzetével telik meg, mert érezzük, hogy akit eltemettünk, nem vesztettük el végleg.

Az egyetemi tanács kötelességet vélt teljesíteni, midőn Jászi Viktor arcképét megfestette. Azt akarta, hogy a kép emlékeztető legyen azon férfiu működésére, ki életét a tudománynak szentelte, kiválót is alkotott s kinek halála oly korán hozott gyászt fiatal egyetemünkre. Jelképezze e kép a szellemet, mely szívét betöltötte, a tudásnak, a szeretetnek szellemét, mely az ő emléke gyanánt örökké élni fog egyetemünkön.

Példája lelkesíteni fog bennünket, hogy mi is oly nagyot, kiválót teremtsünk, mint aminőt ő alkotott, buzdítani fog, hogy oly lelkes tanárok legyünk, mint aminő ő volt, hogy egész életünket a nemzetnek, az emberiségnek szenteljük, amint azt ő tette.

Kedves elhalt Barátunk! Szeretett Kartársunk! Joggal mondhattad el te is: *Non omnis moriar!* Nekünk és utódainknak nem halsz te meg soha. Csak tested, a porhüvely enyészik majd el, vegyül el avval a földdel, melyből lettél, de a művek, melyeket alkottál, a szellem, mely előadásaidat éltette, mely tetteidben megnyilatkozott, élni fog örökké, késői nemzedékekben is!